

др Лујо Маргетић,
редовни професор Правног факултета у Ријеци

ПОРИЈЕКЛО И ОСНОВНЕ ЗНАЧАЈКЕ СРПСКЕ ПРОНИЈЕ*

Аутор у својем раду предлаже неке нове аргументе и нове резултате у вези с поријеклом и значајкама проније у средњовјековној Србији. При томе најприје анализира неке податке из познате Милутинове повеље у корист српског манастира св. Георгија — Горга (1299/1300) из којих произлази да војници споменути у члановима 33, 34, 35. и 69. нису пронијари и, усто, појам пронијара не мора означавати особу која је добила државну земљу уз обавезу обављања војне службе. То по ауторовим анализама потврђују и подаци из других српских докумената XIV стољећа. Надаље, аутор доказује да српски војници XIII стољећа нису настали из византских стратиота и да су врло слични хрватско-угарским пређијалцима.

Аутор анализира и значење појма „прдаличка“ из исправе бугарског цара Константина Асема у корист већ споменутог скопског самостана и доказује неодрживост Панаитескуове и Мошинове теорије о томе. Аутор анализира и појаву назива „прњавора“ у Србији и Босни и долази до резултата да тамо нису били пронијари, већ подложни селјаци. Коначно, аутор се бави и пронијом у Зетској области под Млецима и упозорава на важне резултате до којих је дошао И. Божић.

Кључне речи: Пронија. — Средњи век. — Српско право.

1. Познавање поријекла и бити правне установе проније у средњовјековној Србији увелике је напредовало откако су јој уз остале (1) посветили своје врло успјешне анализе Успенскиј (2), Новаковић (3)

* Предавање одржано на Правном факултету у Београду 17. новембра 1989. у оквиру Клуба *Forum Rotapit*.

(1) Осталу литературу види у: Г. Острогорски, *Пронија, прилог историји феудализма у Византији и у јужнословенским земљама*, Београд, 1951; *Сабрана дела*, Књига I, Београд, 1969, стр. 119—342. Анализа резултата појединих аутора почевши од А. А. Мајкова даље налази се на стр. 1—5; *Сабрана дела I*, стр. 127—132.

(2) Ф. И. Успенскиј, *Значење византијској и јужнословенској пронији*, „Сборник статеј по слајеноведенију, сост. и изд. учен. В. И. Ламанског, С. Петербург, 1883, стр. 1—32.

(3) Ст. Новаковић, *Пронијари и баштинници (спахије и читлук сахибије). Прилог к историји непокретне имовине у Србији XIII до XIX в.*, „Глас“ I, 1887, стр. 1—102; *Васкрс државе српске и друге студије* (приредио О. Станојевић), Београд, 1986, стр. 161—223; *исти, Законик Стефана Душана цара српског 1349. и 1354.*, Београд, 1989, стр. 182—183, 188, 210, 229.

и Тарановски (4), а особито након темељитог рада Острогорскога (5) о пронији, објављеног 1951. Он је изванредном акрибијом и дубоким анализама освјетлио многа спорна питања бизантске и српске проније (6). Један је од резултата истраживања Острогорскога да је правна установа проније продирала у Србију особито након што је краљ Милутин освојио многе територије који су дотад били под бизантском влашћу. Српска је власт наишла на тим подручјима на посједе пронијара и легализирала их, па се након тога тај институт проширио и на српске области јер је одговарао потребама феудалне српске државе. По Острогорскоме је наслеђивање пронија у Бизанту „од краја XIII века било врло честа појава“ (7) па то објашњава и наслеђивост српске проније. Главна је значајка, све по Острогорскоме, и бизантске и српске проније у томе да је то посјед нарочитог типа, под контролом државе и увјетован војном службом. Али, већ за Милутина појављује се у Србији још једна потпуно нова црта, непозната Бизанту. Наиме, у Бизанту није било црквених пронијара, док већ према првим вијестима о српској пронији, пронијар Манота прелази у службу скопског манастира Св. Георгија и постаје манастирски пронијар са задатком да чува и брани манастирске посједе (8).

Сматрамо да досад постигнуте резултате треба провјерити поновном анализом врела.

2. У обзир за анализу долазе у првом реду подаци Милутинове повеље издате 1299—1300. у корист скопског манастира Св. Георгија — Горга што се односе на пронијаре, пронију и уопће на војничку службу (9).

У анализираној исправи краљ Милутин доноси врло значајне одредбе о селу Речице, које је већ први ктитор самостана, бизантски цар Роман, даровао скопском манастиру. Међутим, цар Роман — ријеч је о Роману III Аргу (1028—1034), као што је то доказао већ Грујић (10) и прихватио Мошин (11), а не о Роману IV Диогену (1063—1071) на којег помишља Острогорски (12) — није предао манастиру цјелокупни териториј села Речице. Зато је Милутин одредио у т. 35. своје Повеље уз остало и ово:

И с'једини краљевство ми село Речице с'всѣми
стасми да га др'жи Свети Георгије без изма; а ђт
сѣле и до века да не улѣзе ин' пронијар' у Речице
разве Свети Георгије (13).

(4) Т. Тарановски, *Историја српског права у Немањинској држави*, I, *Историја државног права*, Београд, 1931, стр. 33—37.

(5) И. Острогорски, *op. cit.*

(6) Оа радова, објављених након Острогорскога, пажњу заслужују у првом реду: И. Божин, *Proniarii et carita*, „Зборник радова Византолошког института“ (даље ЗРВИ) 8, 1, Београд, 1963, стр. 61—70; Б. Крекић, *Прилог проучавању проније у средњовековној Србији*, „ЗРВИ“ 8, 2, Београд, 1964, стр. 227—234; Споменци за средњовековната и поновата историја на Македонија (даље SM), Том I, Скопје, 1975 (В. Мошин), стр. 160 и д., 225 и д.; Ж. Бујуклић, *Правно уређење средњовековне будванске комуне*, Никшић, 1988, стр. 81—86.

(7) Острогорски, *op. cit.*, стр. 130 (*Сабрана дела*, стр. 285).

(8) *Loc. cit.*

(9) SM, стр. 225—227.

(10) Р. Грујић, *Властелинство Светога Борџа код Скопља од XI до XV века*, „Гласник Скопског научног друштва“ I/1, Скопје, 1926, стр. 46—48.

(11) SM, стр. 184.

(12) Острогорски, *op. cit.*, стр. 127 (*Сабрана дела* I, стр. 283).

(13) SM, стр. 226—227.

Дакле, према изричитој и несумњивој формулацији у Милутиновој исправи манастир светог Георгија у Скопју сматра се пронијаром. Податак је то важнији, што је према т. 32 исте Милутинове исправе манастир изричито ослобођен војне обавезе. Наиме, Милутин у том члану ослобађа „село Речице ѓт' всѣх' работ' цар'сѣх' и ѓт' всѣх' подан'к' малнх и великѣх'“ (14), па да ствар буде до краја јасна он уз остало додаје: „ни на воиску поити“ (15). Манастир је дакле пронијар према нема војне обавезе према држави. Уз пут речено то је једини спомен термина пронијар у цијелој Милутиновој исправи. Дакле, пронијар у Милутиново вријеме не мора да означава управо особу која је добила неку државну земљу с обавезом обављања војне службе, већ тај термин има шире значење, пронијар је овлаштеник који држи неку државну земљу и вуче из ње корист која се у првом реду састоји од разних подавања и служби које за пронијара обављају људи настањени на тој земљи.

Што се, пак, појма пронија тиче, он се у Милутиновој исправи из 1299—1300. спомиње у два наврата. О пронији се говори у односу на цијелокупно село Речице након што га је Милутин према члану 33. у цијелости препустио манастиру Св. Георгија — Горга „То село од сада, каже Милутин, цр'квна пронија јест', а не ничија баштина“ (16).

Дакле, цијелокупно село Речице назива се црквена пронија. Други пута споменута је пронија у вези с једним мањим дијелом села Речице, тј. с тзв. „Драготиним местом“ које у доба прије Милутинове исправе из 1299—1300. није било саставним дијелом манастирског имања у Речицама. Наиме, непосредно прије испостављања те исправе приступило се пописивању цијелокупне манастирске имовине у Скопју и његовој ближој и даљој околини. Приликом тога пописивања утврђено је да је унутар села Речице постојало „место“ које је држао неки Драгота. Према је то „место“ било, како каже Милутинова исправа „царска пронија, а не баштина Драгодина“, Драгота га је, ипак, био дао у мираз својој кћерци када се удала за неког Маноту. Из т. 33. Милутинове исправе (17), у којој се описују све околности случаја, произлази да Драгота своје „место“ није смио дати као мираз, очито зато што је оно морало припасти Драготинову мушком потомку, или, ако таквог није било, вратити се држави. По свему судећи, Драгота није имао сина, али се понадао да ће због несређених прилика и слабе евиденције о државној имовини његово препуштање „места“ своме зету Маноти проћи незапажено и да ће већ у идућој генерацији земља дана у мираз бити третирана као права баштина. Као што је познато, Милутин је још 1282. освојио Скопје, али му је тек 1299. Бизант то освајање и признао. На несрећу за Маноту, то бизантско признање Милутинових освајања имало је уз остало за посљедицу већ споменуто пописивање манастирских посједа, којом је приликом изашла на видјело чињеница да је Драгота дао пронију протузаконито у мираз. Дакле, тек 1299. могао је Милутин дјеловати на скопском подручју не више као пука окупацијска, него као легална власт. Милутин је то одмах искористио а разумљиво је да је било у интересу манастира Св. Георгија-Гор-

(14) *Op. cit.*, стр. 223.

(15) *Loc. cit.*

(16) *Op. cit.*, стр. 227.

(17) *Op. cit.*, стр. 225—226.

га да се утврди правно стање које је кроз пуних 17 година доживјело много пертурбација. Када је пописна комисија дошла у Речице, чини се да јој није било тешко утврдити да је Драгота протузаконито поступао па је то и установила: „Драготино место (...) *обрете се царска пронија*.“ У исправи се наводи компромис који је постигнут између државне комисије, Маноте и црквених власти. Темељ договора била је чињеница да је краљ даровао „Драготино место“ цркви, дакле, оно је престало бити „царска пронија“ и постало „црквена пронија“. „Того ради“ каже се у исправи, аМнота, који је видио „ере отступи ђт' њего т'стна прикија“ одлучио је да постане црквени војник: „предаде се цркви да си држи т'стнину“ — јер да се није предао цркви, морао би напустити земљу коју је добио од таста („т'стнину“). Он се уједно обвезао „да работа у војнички закон“, тј. да обавља војне, а не сељачке дужности: „да му се кон' не товари и товара да не води“. Манота је као војник добио „Драготино место“ не само за себе, него и за своје мушке потомке, што се види из саме исправе, гдје се говори о обвезама „Маноте и његове дѣтце“.

Манота је, дакле, постао црквени војник да би задржао „Драготино место“, које је Драгота дао својој кћери у мираз. Очито је и Драгота био државни војник којем је због тога додијељен дио села Речице. Истој категорији особа припада у истом селу Речице и неки Калогоргије који је „з' дѣтију и с баштином' их“ додијељен да служи манастиру у „војнич'ски закон“ (18). А још сличнији је Маноти неки Хранча који је „по т'стнинѣ обљуби цркву да јест црквни војник' у закон' светаго Сумебна и светаго Саву“ (19). Очито је Хранчин таст имао само кћер а не и сина. Да би спасио имовину коју је држао преко свога таста и своје жене, тзв. „т'стнину“, Хранча је пристао да буде црквени војник. А оно што још додатно повезује сва три случаја јесте околност да се у Милутиновој исправи у размјерно опширном извјештавању о правним посљедицама преузимања војних функција са стране споменуте тројице ниједном приликом за њих не каже да су пронијари. За Маноту, Калогоргија и Хранчу изричито се каже да потпадају под војнички закон, односно да су црквени војници, али никако не може бити случај да се ниједном приликом не употребљава ријеч пронијар.

С тим у вези је и питање што, заправо, значи Милутинова забрана, изречена у т. 35: „ђт селѣ и до века да не улѣзе ин' пронијар' у Речице развѣ Свети Геђргије“. Кома се то забрањује улаз? Очито „моћним особама“ Милутинове државе, које се управо за Речице у тексту исте Милутинове исправе под т. 35. овако набрајају:

„да нема улѣсти у село то Речице никои владалц'
краљев'ства ми ни владалц' др'жестаго жупу ту
(...) ни севаст', ни практор' ни кнез' ни винар'
ни позоб' ни коњух' ни писц' ни геракар“.

Видљиво је да у Милутиновој исправи треба строго разликовати пронијара с једне и војника-посједника с друге стране. Пронијар је „моћна особа“, представник владајућег слоја, а војник је размјер-

(18) *Loc. cit.*

(19) *Op. cit.*, стр. 235.

но мали посједник који је преузео обављање војничке дужности. Војници споменути у Милутиновој исправи без икакве су сумње особе које су добиле земље с правом да их наслиједе њихови потомци. И за Маногу и за Калогоргија каже се у Милутиновој исправи да су добили имање „с дјецом“, при чему се сигурно мисли само на мушку дјецу. Насљедно право војника на додијељену им земљу, према Милутиновој исправи доимље се као опће право које важи за све војнике а можемо га повезати с почецима Немањинке Србије. Наиме, за Хранчу се изричито прописује да ће служити по војничком закону „светаго Сумебна и светаго Саву“ дакле Милутин се позива на одредбе Немање и његова сина св. Саве, за које нема ни најмање сумње да су се примјењивали и били врло добро познати још и поткрај XIII стољећа — иначе се Милутин не би на њих позивао на тако лапидаран начин.

Српски војници споменути у Милутиновој исправи подсјећају на бизантске стратиоте па ваља испитати да ли међу њима постоји генетска веза, тј. да ли су се српски војници који су обављали своје дужности у складу с војничким законом Немање и св. Саве развили из бизантских стратиота.

3. У знаности је углавном прихваћено мишљење да новеле царева македонске династије садржавају прве поуздане вијести о стратотским имањима. Из тога су неки (нпр. Мутафчиев) (20) извели закључак да је посебан тип земаља, војничка (стратиотска) имања, настао у Бизанту тек у X стољећу. Други (нпр. Острогорски) (21) доказују да се војна моћ Бизанта од VII до XI стољећа темељила на малом посједу војника-сељака, стратиота. Војна реформа цара Хераклија и његових насљедника имала је за базу тематско уређење провинција. У провинцијама се додијелило сељацима земље с насљедним правом, уз обавезу да врше војну службу. *Lemerle* је заузео средњу позицију. По њему је „морало кроз VII—X стољеће постојати нешто слично добрима римских лимитанеја“, али он сматра да се не би смјело стварати далекосежне закључке и градити широко засноване теорије без неке подлоге у текстовима, јер, како он каже, „не налазимо никакве вијести о војним добрима за VII, за VIII, па чак ни за IX стољеће“ (22). Проблем остаје отвореним и требало би га поновно узети у разматрање. За наше анализе што се односе на везу српских војника и војничких имања с аналогним бизантским установама довољно

(20) П. Мутафчиев, *Војнички земи и војници в' Византија прѣс' XIII—XIV в., „Списание на Българската академија наукиѣ, књ. XXII, Софија, 1923, стр. 20. и л. Види и: R. — J. Lillie, Die zweihundertjährige Reform, Zu dem Anfängen der Themenorganisation im 7. und 8. Jahrhundert II. Die „Soldatenbauer“, »Byzantinoslavica« 45, 1984, стр. 190. и д.*

(21) Острогорски, *op. cit.*, стр. 7 (*Сабрана дела I, стр. 134—135*). Остале представнике овога схваћања види, нпр., у: J. Karayannopoulos, *Die Entstehung der byzantinischen Themeverfassung*, München, 1959, стр. 71—72.

(22) P. Lemerle, *Esquisse pour une histoire agraire de Byzance: les sources et les problèmes*, «Revue historique», а. 82, т. 219, 1958, стр. 71 и д. Види и: исти, *The Agrarian History of Byzantium from the Origins to the Twelfth Century*, Galway 1979, стр. 64: I believe that there existed in the 7th—9th century something carrying on in some sense the properties of the limitanei of the protobyzantine period, or if it is preferred, prefiguring the military properties of which the texts of the 10th century will speak.

Споменуто и мишљење Karayannopoulos, *op. cit.*, стр. 73 и д. — постепени развој од земаља пограничних војника, лимитанек, (при чему је појам лимеса обухватио „коначно цијеле пограничне провинције“, стр. 75), надаље земаља додјељиваних ратним заробљеницима и коначно слободног посједа војника и ветерана ранобизантинског доба све до војничких добара у X стољећу — надаље слично мишљење: P. Schreiner, *Byzanz*, München, 1986, стр. 36. по којем војничка добра X ст. потјечу од „слободаног стјецања земаља по војницима који су их куповали из својих уштеда“ и коначно тезу: J. F. Hal-

је узети у обзир познату новелу Константина Порфиrogenета. Према тој новели, стратиотове некретнине су прелазиле по законском наслѣдном реду на најближе сроднике по улазној, низлазној и побочној линији, а ако је стратиот желио расподјелити своју имовину најближим законским овлаштеницима (нпр. двојици, тројици итд. синова) тако да један добије више а други мање, онда му је то било одобрено без обзира да ли је ријеч о наслѣдницима законитим, природним или »*exōtikoi paganoi*« (23).

Zachariä је то схватио као да је ријеч „само о робацима до шестог ступња сродства“ (24), али Константин спомиње ограничење до шестог ступња само у поводу права откупа онога стратиотова земљишта које је стратиот још за свога живота отуђио. О томе Константинова новела говори у другом поглављу, гдје су након тих овлаштеника споменути и други који се тим правом могу послужити, у што овдје не можемо улазити. Напротив, у првом поглављу гдје се говори о наслѣбивању стратиотове оставине, а не о откупу његове отуђене имовине, није споменуто то ограничење. *Dölger* је 1924. објављујући своје познате *Regeste* превео мјесто што га анализирамо »*eheliche oder uneheliche Kinder oder ausländische Erben*« (25). Острогорски се успротивио пријеводу »*ausländische Erben*« и предложио овај пријевод: „законитим или физичким потомцима, као и неробацима из сељачких редова — другим ријечима свакоме представнику свога сталежа“ (27) (дакле, уз искључење особа вишег сталежа).

Lemerle је спорни цитирани фрагмент превео: »*Entre des héritiers légitimes ou naturels ou même étrangers*« (27). Али, тај пријевод није у бити одмакнуо много од пријевода Острогорског.

H. Arweiler се, додуше, позивала на анализе Јемерлеа (28), али је унаточ томе истакла да је стратиотова земља била у начелу неотуђива и преносива са својим теретима само путем наслѣбивања па је остајала у посједу исте обитељи, која је била управо због посједо-

don, Recruitment and Conscription in the Byzantine Army C. 550—950, Wien, 1979, стр. 36 и д. по којем је за Хераклија дошло до реформе у војној служби, која се састојала у наслѣдној војној обавези.

Наше је мишљење да је проблем нерјешив досадашњим приступом и да му треба приступити донекле друкчије. Наиме, треба признати двије важне чињенице: с једне стране је истина оно што тврди Јемерле, тј. да је у VIII и IX стољећу „морало постојати нешто слично“ војничким имањима X стољећа, али, с друге стране, истина је и то да у врелима VIII и IX стољећа у којима бисмо морали највише очекивати то „нешто слично“ (Војнички закон, Еклога и сл.) нема таквим имањима ни трага. По нашем мишљењу, та су имања дондa постојала у VII, VIII и IX стољећу, али као државна добра, која су изравно и непосредно намињена осигурању плаће појединог војника, а која се не спомињу у врелима напросто зато што она нису у власништву војника, премда је већ започело њихово постепено везивање за поједину војничку обитељ.

Проблем далеко прелази оквири овога рада, а њега смо се дотакли само зато да успоредаба с војничким добрима српскога права с бизантским стратиотским имањима добије нешто ширу повијесну перспективу, из које је видљиво да су бизантска стратиотска имања плод стољетног специфичног развоја у оквиру Бизанта.

(23) *Zachariä v. Lingenthal, Jus Craeco—Romanum, Pars II, Novellae Constitutiones, Lipsiae 1857 = Zepos, op. cit., I, стр. 223.*

(24) *Zachariä v. Lingenthal, Geschichte des driebischrömischen Rechts, 3. изд., Berlin, 1892, стр. 273, биљ. 918.*

(25) *F. Dölger, Regesten der Kaiserurkunden des oströmischen Reiches, 1. Teil Regesten von 565—1025, München und Berlin, 1924, стр. 84.*

(26) Острогорски, *op. cit.*, стр. 8 (Сабрана дела I, стр. 136).

(27) *Lemerle, op. cit.*, стр. 44 (*Agrarian History*, стр. 117: between legitimate or natural heirs or even strangers).

(28) *H. Ahrweiler, Recherches sur l'administration de l'empire byzantin aux IXe—XIIe siècles, «Bulletin de Correspondance hellénique, LXXXIV, Athènes—Paris 1960; Etudes sur les structures administratives et sociales de Byzance, London, 1971, стр. 16.*

вања те земље дужна да осигура издржавање једног војника (29). Дакако да из таквог схваћања угледне ауторнице нужно произлази да »*exōtikoi paganoi*« по њој нису ни »*ausländische Erben*«, ни „неробаци из сељачких редова“, ни »*étrangers*«, него да су они ипак стратиотови робаци. По тексту Константинове новеле стратиот оставља стратиотску земљу било:

— *неопоручно*, тако да ће је добити на једнаке дијелове сви законски наследици у низлазној, узлазној и побочној линији, било

— *опоручно*, ако стратиот жели да стратиотску земљу расподјели међу овлаштенике, тако да они добијају *неједнаке дијелове*, с тиме да су ти овлаштеници

— законити,

— природни,

— »*exōtikoi paganoi*«.

Дакле, несумњиво је да стратиот може употријебити опоручу на врло ограничени начин. Његова се опоручна слобода састоји искључиво у томе да расподјели стратиотске некретнине међу наследицике који су по Закону позвани на наслеђивање. Нпр. ако стратиот има синове, његова расположда моћи ће обухватити само питање већег или мањег преферирања онога или оних синова који су по његову мишљењу заслужили да добију већи дио од других. Он неће моћи оставити дио стратиотске земље ни другим робацима ни неробацима. Да »*exōtikoi paganoi*« не могу бити неробаци видљиво је већ и из тога што је тежиште одредбе у давању права стратиоту да расподјели своју имовину на неједнаке дијелове међу овлаштенике, а таква би одредба била очито бесмислена када би била ријеч о неробацима. Наиме, они уопће нису „овлаштеници истог наслединог ранга“, међу којима би требала постојати „једнакост у наслеђивању“, како то Константинова новела каже, па зато према њима није могуће спровести подјелу „на неједнаке делове на основу опоруче“, да поновно употријебимо ријечи новеле. Није ли управо очито да су »*exōtikoi paganoi*« тј. „вањски наследици сељаци“, они робаци стратиота који станују изван стратиотове општине (зато су »*exōtikoi*«) и који су усто по закону уједно најближи живући стратиотови робаци.

Укратко, бизантски су стратиоти већ средином X стољећа имали наследино право на властита стратиотска имања, које је обухваћало робаче по узлазној, низлазној и побочној линији. Напротив, српски војници XIII стољећа преносили су своје право на војничке земље само по низлазној линији: војника су наслеђивала само његова (мушка) дјеца. То значи да српског војника, који је добио неку војничку земљу на искориштавање и као подлогу његове економске самосталности, а није имао дјеце, није наслеђивао чак ни његов отац, него се војничко имање враћало држави. А то је и разумљиво јер је српско право сачувало у далеко већој мјери од бизантскога основну идеју војничког имања као посједа који држава додељује управо војнику од којег очекује да особно обавља војне дужности. Напротив, у Бизанту тај однос између стратиотске земље и особе која из прихода те

(29) *Op. cit.*, стр. 11—12: Elle (тј. стратиотске земље) est, en principe, inalienable, transmissible avec ses charges par seule voie d'héritage; elle reste en la possession de la même famille, итд.

земље обавља војне дужности, није већ у X стољећу ни издалека тако узак, јер су власници стратиотских земаља били додуше обвезани опремити једног војника, али то није морао и врло често то није био власник или сувласник тога имања (30).

Дакле, српски војнички закон и српски војници XIII стољећа нису настали и нису се развили на основи бизантских институција стратиотских имања и стратиота.

4. Много је већа сличност тих српских установа с установама предиялаца хрватско-угарског правног подручја. О предиялцима загребачког каптола сачуване су врло поуздане и подробне вијести у тзв. *Statuta Capituli Zagradiensis* из године 1334. И тим Статутима се у начелу прави разлика између предиялаца, вазала и емфитеуте, али се ипак утврђује да:

»de consuetudine nostre patrie tales simpliciter prediales vocantur, cum proprie deberent dici vasalli a feudo, non prediales a prediis« (31),

тј. да се по правном обичају наше домовине такви називају најпросто предияли, премда би их точније требало назвати вазалима од (посједовања) феуда, а не предиялима од (посједовања) предия. Ти предиялци имају *dominium utile*, док каптол придржава *dominium directum* (32). Предиялци имају над кметовима на земљи која им је додијелена право суђења, осим за веће злочине »*sanguinis, furti, latrocinii et incendii*« (33), тј. (пролијевања) крви, крађе, разбојства и пожара које каптол као феудални господар придржава за себе. Ако предиялац

»recedit de hoc mundo sine heredis solacio masculini, nec iuветur nostrarum beneficio litterarum, quamvis consveverimus cum filiabus talium agere graciose« (34),

(30) У „Војничком закону“ налази се одредба по којој је војницима забрањено бавити се земљорадњом, трговином и јавном службом, уз пријетњу губитка службе и привилегија (Zeros, *op. cit.*, II, 79 и 80). По Лемерлеу би то говорило у прилог тврђњи да у то вријеме војници нису били сељаци јер „како би им се у том случају могла забранити пољопривреда“ (Lemerle, *op. cit.*, стр. 71). Приговор није на мјесту. Војнички закон под „земљорадњом“ помишља несумњиво на узимање земаља у закуп и остваривање зараде из таквог посла, усмјереног очито на трговачку дјелатност продавањем тако остварених пољопривредних вишкова. Споменута одредба ни најмање се не противи тези да су стратиотска имања могла постојати у вријеме састављања Војничког закона и да стратиоти нису били сељаци с војним дужностима. Међутим, ако и не прихватимо значење споменутог фрагмента Војничког закона, тиме се нисмо приближили рјешењу питања да ли су у VII, VIII и IX стољећу стратиоти били војници-рентијери или сељаци с војним дужностима. Вјеројатнија је прва могућност. И даљи развој познат из новела Константина Порфирогенета и Нинцефора Фоке као да говори у прилог томе.

(31) И. К. Ткалчић, *Statuta Capituli Zagradiensis saec. XIV*, »Monumenta historiae episcopatus Zagradiensis« књ. II, Загреб, 1874, стр. 41 (I. 1, cap. 45).

(32) *Op. cit.*, стр. 42 (I. 1, cap. 46).

(33) *Loc. cit.*, (I. 1, cap. 47).

(34) *Op. cit.*, стр. 41 (I. 1, cap. 46). Правило несумњиво потјече из феудалног права пописаног у тзв. *Consuetudines feudorum*:

»Si quis sine filio masculino mortuus fuerit et filiam reliquerit, non habeat beneficium, nisi a domino redemerit: et si dominus ei dare voluerit propter servitium et amorem patris, non revocetur filia ab ullis de parentibus suis neque damnetur«.

Види: К. Lehmann, *Consuetudines feudorum, editio altera curavit K. A. Eckhardt*, Aalen, 1971, стр. 108.

тј. отиђе с овога свијета без мушког потомка, нека се не узме у обзир привилегиј на основи наших исправа, премда смо обичавали да милостиво поступамо с њиховим кћерима. Наиме, у том случају њихов

»feudum, predium (...) ad nostram dispositionem libere devolvitur (...) ex antiqua consuetudine, iam scripta« (35),

тј. феуд, предиј слободно прелази у нашу расположбу на основи старога правног обичаја, који је (већ) писмено утврђен.

Смисао двију последњенаведених одредаба је, чини нам се, посве јасан: предијалац је добио свој предиј само за себе и своје мушке потомке. Предиј предијалца умрлог без мушке дјече не прелази ни у ком случају на узлазну или побочну линију; дакле, предијалца не наслеђује у предију ни његов отац ни његов брат, па се тај писани правни обичај не смије мијењати чак ни специјалним привилегијама (36). Ипак, уобичајило се, каже Статут, да се према кћерима умрлог предијалца поступа милостиво (*gracioso*), очито на тај начин што се предиј обичавало новим уговором предавати у феуд кћерином мужу, да како, уз обавезу војне службе, која је саставни и незаобилазни елемент таквог феудалног односа. Укратко, српски војници о којима је ријеч у Милутиновој исправи из 1299—1300. одговарају својим правним положајем хрватско-угарским предијалцима: наслеђивање искључиво мушких потомака, уз обнављање правног односа и са зетом умрлога предијалца, при чему је додјела „места“ у српском праву односно предија у хрватско-угарском праву нови феудални однос који главни феудалац може, али не мора одобрити — а у начелу одобрава. Ако томе додамо да су предијалци-вазали-војници и у српском и у хрватско-угарском праву очито на вишој друштвеној лествици од обичних сељака, али да најчешће не припадају правом племићком сталежу (37) — као и то да се у оба правна подручја ради о црквеним војницима, онда је аналогја још увјерљивија, поготову ако узмемо у обзир да прва изравна вијест о загребачким војницима-предијалцима потјече из 1293, а прва изравна вијест о војницима који служе по „војничком закону“ Немање и св. Саве из 1299—1300, с тим да обје вијести недвоумно указују на то да је институт много старији.

P. Panaitesku (38) је упозорио на одредбу бугарског цара Константина Асена (1258—1277) из повеље у корист манастира Св. Георгија

(35) *Op. cit.*, стр. 42 I. (1, сар. 46).

(36) Друкчије: Ткачић, *op. cit.*, стр. СХХIV.

(37) Ипак, обје су особе што их је загребачки бискуп Иван обдарио предијима 1293. да служе »more et condicione aliorum predialium nostrorum (...) servitiis et debitis et consuetis nobis (...) plenarie reseruatiss« (Т. Смићкаас, *Дипломатички зборник краљевине Хрватске, Далмације и Славоније* (CD) св. VII, Загреб, 1909, стр. 165. и 166) угледне личности: један је nobilis et probus uir comes Stephanus de Monuzlo, а други probus uir Salamon comes. Они добијају дароване земље у власништво, а губе их „ако се деси да упадну у grijех неvjере или незахвалности“ (infidelitatis vel ingratitude viciunt). Напротив, будући предијалац загребачког каптала, малољетни син дароватеља Стјепана, који је иначе »obagio castris nostri zagrabiensis и који ће служити »more et condicione predialium capituli« (MCZ, I, стр. 75 бр. 88 од 9. III 1295) очито има много нижи друштвени положај од прве двојице. И касније су предијалци у правну размјерно мали појединци. Уз пут напомињемо да је исправа коју CD доноси на стр. 167. она иста коју цитира А. von Timon, *Ungarische Verfassungen — und Rechtsgeschichte*, Berlin, 1904, стр. 277, биль. 19. Његов цитат који се оснива на старом Фејеровом издању није точан: умјесто reseruatiss — тамо стоји consuettis. Цитат преузима и Панаитеску али, с већим бројем тискарских грешака. З. Херков, *Граба за финансијско-правни рјечник феудалне епохе Хрватске*, Загреб, 1956, стр. 289. погрешно тврди да се предијалци спомињу већ у законима Ладислава I (I. I, сар. 30).

(38) П. Панаитеску, „*Прџдалика*“ — феодална институција в Б'лгарија и Рум'нија, *Известија на Института за историја*, том XIV—XV, Софија, 1964, стр. 235—240.

-Горга у Скопју, гдје се за нека села (Здуња, Сүшица, Брод, Крупа итд.) каже:

„вса та мѣста паричка сүт, рекуште пр'дали(ч)ка“ (39).

По мишљењу Панаитескуа, ријеч „пр'далика“ долази од латинске ријечи *praedaliium* (у употреби у Угарској) којој је додан славенски сүфикс — ка. Угарски је *praedaliium* по том аутору она непокретна имовина коју је овлаштеник добио не од краља, него од црквених и ланчких феудалаца, с овлаштењем да је пренесе на своје мушке потомке. Заузврат је такав овлаштеник био дужан обављати војне дужности. Као примјер за раније предијалце Панаитеску наводи исправу загребачког бискупа из 1293. Из Угарске је назив *praedaliium* прешао у Бугарску и Влашку.

Панаитескуовим тезама успротивио се Мошин (40). По њему је израз пр'далик' — не пр'далика, како то тврди Панаитеску, настао на балканском подручју, одакле је касније пренесен у прекодунавске крајеве. По Мошину је тај израз настао у народу као подругливи и потцењивачки назив за полуслободног земљорадника-парика, аналогно староруском „смерд“ — онај што смрди.

Сам назив „пр'далик“ јавља се врло ријетко. Први пута га налазимо у споменутој исправу бугарског цара Константина Асена. Надаље, у Бугарској постоји до данас једно сеоце Пр'далик. У Влашкој се тај израз појављује само од 1459. до друге половине XVI стољећа. Против тезе да би он настао у Бугарској и Македонији као вулгарни народни израз за парике, говори чињеница да га не налазимо ни у једној јединој бугарској исправу након цара Константина Асена. Мисао да је народ исковао погрдну ријеч — данас бисмо рекли „прдоње“ да тако „сликовито“ предочи низак друштвени положај парика, не чини нам се особито увјерљивом, јер би бугарски и српски владајући слојеви, ваљда, ипак, тај наводни народни израз који пута употребили и након Константина Асена. С друге стране, необичан је пут којим је дошао Панаитеску до своје тврдње о постојању термина *praedaliium* који је по њему означавао „онаја баштинија, којато била отсто'пвана обикновено не от краља, а от големите граждански и ц'рковни феодали“ (41). Он опетовано (42) спомиње тај термин, а као доказ за ту своју тврдњу нуди даровање загребачког бискупа из 1293. у којем међу осталим стоји »*more et consuetudine praedialium nostrorum aliorum*«. Међутим, ријеч *praedaliium* — уопће не постоји (43). Сматрамо да се прави смисао термина прдалички може пронаћи у исправу бугарског цара Константина Асена, и то уз помоћ исправе краља Милутина у прилог истоме скопском манастиру из године 1299—1300. У тој се исправу за села Здуња, Сүшица, Брод и Крупа каже да „вса таа мѣста паричка сүт' светаго Георгија“ (44), дакле, дословце исте ријечи као у исправу бугарског цара, осим што нема додатка „рекуште пр'дали(ч)ка“. У обе исправе правна је значајка тих села потпуно идентична. У исправу бугарског цара каже се:

(39) Тако бољи текст у: *SM, cit.*, стр. 191.

(40) *SM*, стр. 156—157.

(41) Панаитеску, *op. cit.*, стр. 238.

(42) *Op. cit.*, стр. 238. и а.

(43) A. Bartal, *Glossarium mediae et infimae latinitatis regni Hungariae*, Lipsiae, 1901, стр. 511.

(44) *SM*, стр. 228.

да не метеха (тј. да није овлаштен — Л. М.) никто ни јексоприкисати (тј. дати их у мираз — Л. М.) ни продати в'н'ка ни ниву ни виноград“ (45),

а у исправи краља Милутина:

„јексоприка да нѣст' ни да се продаје ни виноград' ни нива из'в'н' никому“ (46).

Међутим — а то је оно важно — Милутин, након што је сједино сва „места“ села Речице у једну јединствену цјелину, одређује да:

„ѡт' селѣ и до вѣка да не улѣзе ин' пронијар' у Речице развѣ Свети Геѡргије. И у Речицах ексоприка да нѣст' ни да се прод (!) нива ни виноград' из'в'н' (...) пониеже цр'квна пронија јест' а не ничија баштина“ (47).

Дакле, у исправи бугарског цара називају се *паричка* мјеста уједно и пр'даличким, а у исправи краља Милутина *паричка* мјеста зову се *пронија*. Према томе, „пр'даличка“ мјеста су исто што и пронија. Када обје исправе називају та мјеста паричким, она тиме истичу зависност подребеног становништва, а кад кажу да су та мјеста „пр'даличка“, односно да су пронија, желе нагласити да је ријеч о добрима која су била државна и која су додијељена обдаренима да би обављали војничку службу. Другим ријечима, оба израза означавају цјелокупност правних и друштвених односа на додијељеној земљи, тј. паричког односа према властелину и војникова односа према држави.

Термин „пр'далика“ налазимо и у исправама у Влашкој од средине XV до средине XVI стољећа. Ако се војвода Влашке, као феудални сениор желио одрећи свога права на преузимање феудалног добра након смрти вазала који није имао мушког потомства, онда је он ту одлуку о одрицању заодјену у синтагму „в'них пр'далика да нест“ (48), или „пр'далика между ними да нест“. Таквом формулом одрицао се војвода свог права обично у корист женског потомства вазала (нпр. „д'ц' Радославове, Марина и Стаја да му су в'мѣсто синова“) или у корист преживјелог „побратима“, односно сувласника истог села. Према Панаетескуу, „пр'далика“ је сениорово право да преузме феудалчево имање. Напротив, по Мошину, „пр'далика“ је генитив од номинатива „пр'далик“ у значењу кмет, зависни земљорадник (49). Ако узмемо у обзир формулу исправе од 27. студена 1487. којом се војвода одриче права на преузимање имовине адресата признавањем права наслѣдства њиховим кћерима:

„Н в'них пр'далика да нест докле се ке наити ѡт них до едно д'штеру“,

(45) *Op. cit.*, стр. 191.

(46) *Op. cit.*, стр. 228.

(47) *Op. cit.*, стр. 226—227.

(48) Ове и идуће формуле влашких исправа узете по Панаетеску.

(49) *SM*, стр. 157.

опажамо да се „пр’далика“ не може схватити као „зависног сељака“ јер реченица испада бесмисленом („Но у њих нека нема зависног сељака, док се у њих набе макар и једна од кћери“). Напротив, реченица има смисла ако се пр’далика схвати као преузимање имовине са стране сениора, *retractus*, како то исправно узима Панаитеску: „Но у њих нека нема сениорова преузимања имовине, док се у њих набе макар и једна кћи.“

Можда је, дакле, развој ријечи текао од латинског *praedium*, посјед преко *praedalis*, у хрватско-угарској латинштини држалац феудалног посједа према пр’далички (сц. посјед), тј. феудални (а не алодиј) посјед и коначно према пр’далику као праву сениора на поврат предијалног, феудалног посједа ако нема овлаштених насљедника, у првом реду мџшке дјецe, а онда, уз посебан привилегиј и кћери, односно адоптивног брата, „побратима“.

5. Под т. 2. споменули смо пронијаре што их спомиње Милутинова исправа из 1299—1300. Утврдили смо да из те исправе произлази да пронијар не мора бити особа која је добила од државе земљу с обвезом обављања војне службe. Једини је пронијар који је поименично познат у Милутиновој исправи обдарени манастир Св. Георгија — Горга а он је изричито ослобођен војних дужности. Из Милутинове исправе произлази да је манастир пронијар који држи државну земљу као црквену пронију, с тиме да уједно обавља и функцију власти. У т. 35. Милутинове исправе забрањује се улазак у село Речнице другим пронијарима („да не улџе ин’ пронијар“) па се уз то набрајају разни функционери којима се забрањује улазак и уједно употребљава опћа формула: „никои владалц‘“. Да пронијар споменут у т. 35. доиста замјењује појам „владаоца“, „моћне особе“, види се и по другим врелима.

Тако, нпр. краљ Стефан Душан у својој потврдници повластица цркви Св. Богородице Перивлепте у Охриду из 1345. године одређује „да не има области улџсти ни кефалија ни севаст’ ни пронијар“ (50).

Надаље, у члану 68. Душанова законика прописује се:

„Мероп’хом’ закон’ по в’сои земли у недеље да работају два д’ни пронијару“ (51).

И овдје термин пронијар има опће, шире значење властелина.

Сматрамо да и одредба члана 106. Душанова законика упућује на то да појам српског пронијара треба схватити врло широко:

„Дворане властеоску, ако учину које зло кто от’ них’, кто буде пронијаревик’, да га оправе отцина дружина поротом; ако ли јест’ себр’р’, дахвати у кот’л“ (52).

У тој одредби нас занима у овом контексту само однос: пронијаревих — себар. Пронијаревих је очито и несумњиво поријеклом из

(50) А. Соловјев, *Одабрани споменици српског права (од XII до краја XV века)*, Београд, 1926, стр. 129.

(51) С. Новаковић, *Законик, оп. cit.*, стр. 65.

(52) *Op. cit.*, стр. 81. Варијанта „хвати“ по Струшком и Бистричком рукопису.

владајућег слоја „моћника“, а себар из слоја подложника. Отац про- нијаревића је пронијар, али то никако не значи да би пронијар био само она особа која је добила пронију, него уопће сваки припадник власти. Разумљиво је да је у Србији, као и иначе, „власт“ била и те како повезана с власништвом неког посједа јер је владајући слој увијек настојао свој привилегирани положај осигурати значајним материјалним повластицама у средњем вијеку у првом реду додјелом земље, па је због тога дошло до изједначавања појмова „владалац“, властелин и пронијар. То значи да је, начелно гледано, назив пронијара у смислу члана владајућег слоја могао носити и онај угледник који је имао велике баштинске посједе, а да није од владара добио (или — боље рећи — још није добио) ниједну пронију.

И још нешто. Самосталност српскога јавнога права у погледу појма и назива пронијар огледа се у околностима да службена бизантска врела не познају назив пронијар као особе која је добила неку државну земљу на уживање. Напротив, српско је право назив пронијара не само увело у своју службену терминологију, него је његово значење проширило далеко изнад уског појма корисника проније.

6. Што се тиче самог појма проније у српском праву, он је дефиниран не баш најсретније у члану 59. Душанова законика:

„Пронију да нѣст' вол'н' никто продати ни купити, кто не има баштину. От' пронијарске земле нѣст вол'н' никто подложити под цр'ков“ (53).

Ако не узмемо у обзир неке ауторе који гријеше или занемарују одређену сложеност одредбе (54), у знаности се та одредба с правом тумачи овако: власник смије продати баштину, док се пронију не смије отуђити ни продајом ни даровањем. Ипак, аутори нису сугласни да ли је пронија насљедива или не. Ако занемаримо нека очито погрешна схваћања (55), можемо овдје истаћи мишљење Новаковића (56) и Тарановскога (57) да пронија није насљедива, као и Острогорскога да јесте.

Једини су ранији поуздани подаци о насљедивању државне („царска пронија“) или црквене („црквена пронија“) земље већ анализиране вијести из Милутинове исправе из 1299—1300. по којима се појединцима додјељује земља да олуже као војници не само обдарени него и њихова дјеча. Ипак треба узети у обзир да прва сигурна вијест о насљедивању пронија у Бизанту потјече из 1313. године (58). Ако би-

(53) *Op. cit.*, стр. 50.

(54) Тако, нпр., Н. Радојчић, *Законик цара Стефана Душана 1349. и 1354.*, Београд, 1960, стр. 106. преводи тако рећи дословце: „Пронију да није властан нико ни продати ни купити ко нема баштине“. Из таквог би пријевода сlijедило да пронију не смије нитко купити, ако није уједно и власник неке баштине. Усп. и: К. Јиречек — Ј. Радоњић, *Историја Срба, Друга књига (Културна историја)*, Београд, 1952, стр. 57: само иматник баштине смео је поред баштине купити или продати пронију. (Тако, већ и: исти, *Историја Срба, Прва књига*, стр. 276).

(55) Нпр.: Јиречек—Радоњић, *Историја Срба I*, стр. 56: војничко добро (...) било је наслеђено до шестог степена.

(56) С. Новаковић, *Пронијари*, стр. 58; исти, *Законик*, стр. 183; исти, „Баштина и бољар“ у *Југословеној терминологији средњег века*, „Глас“ 92, 1913, стр. 229.

(57) Т. Тарановски, *op. cit.*, стр. 36.

(58) F. Miklosich—J. Müller, *Acta et diplomata graeca medii aevi sacra et profana*, vol. V, Acta et diplomata monasteriorum et ecclesiarum orientis. Tomus secundus, Vindobonae, 1887, стр. 109—110. Издавачи су га датирали с 1343. годином, али види: Г. Острогорски, *Пронија*, стр. 71 (*Сабрана дела I*, стр. 213) с литературом.

Према Острогорском, *op. cit.*, стр. 62—63 већ је Михајло Палеолог (1259—1282) кренуо путем постепеног гретвања пронијарских посједа у наслеђена. Још прије него

смо хтјели повезати наслеђивост српске проније с бизатском, испало би да је син старији од оца, тј. да је до наслеђивања пронија дошло прије него у Bizанту. Додуше, таквом би се аргументирању могло приговорити да овиси о случајно сачуваним исправама и да нема разлога не претпоставити постојање у Bizанту и ранијих претварања пронија у наслеђива имања. Међутим, далеко је важније од тога да се правни режим војничких земаља Милутинове исправе, не смије уопће повезати с бизантским правом, и то ни с наслеђивањем пронија ни с наслеђним правом стратиота на стратиотска имања.

За XIII стољеће уопће нема изравних доказа о наслеђивости или ненаслеђивости пронија. Можда би при рјешавању тога проблема могао припомоћи појам пронијара. Видјели смо да је у српском праву пронијар „моћник“, угледна личност која обавља неку функцију. С тиме се врло добро слаже оштроумна напомена Новаковића да „*пронија по својој вредности значи оно што данашња чиновничка плата (курзив Новаковића)*“ — а плаћа се очито не наслеђује (59). Треба се приклонити и још једној његовој мисли, тј. да се „пронија давала само привремено или до смрти на уживање“ и да „по природи проније — она није могла бити наслеђна“ (60), премда је, све по Новаковићу, постојала јака тенденција у том смјеру. Према исправи из 1457, деспот Лазар Бранковић даје свом ризничару Радославу три села, с тиме да ће она по његовој смрти или одласку у мировину пријећи у руке његових сестрића (61). Острогорски из тога закључује „да су се проније у Србији наслеђивале, и то, чак, по женској линији“. Чини

што је ступио на пријестоље, он је, како Острогорски цитира Пахимера, обећао „да ће много волети војни staleж и да ће проније војника, ако они погину на бојишту или умру, претворити у породична имања њихове деце, чак ако се ова још налазе у утроби мајчиној“. Чини нам се да Пахимер не говори о томе да ће се „проније (...) претворити у породична имања“. Наиме, Пахимер каже (I. Bekker, G. Pachymeris De Michaele et Andronico Palaeologis libri tredicim, Notmae, 1835, стр. 92): „(обећао је) да ће војни staleж јако волети и да ће (њихове) родитељске проније, падн у рату или умрли, додијелити дјети, чак и оној која би се налазила у мајчиној утроби“. Другим ријечима, Михајло Палеолог је обећао да ће дјети умрлих војника поновно предати оне проније које су уживали њихови родитељи. То, дакако, не значи да су тиме проније постале обитељска имања. Требало је и по том обећању да она остану државна имања, само што је цар обећао да ће их поновно додијелити и дјети пронијара.

Тодико о обећању Михајла Палеолога. Острогорски даље наводи да Пахимер прича како је људима војног staleжа „указивао свакодневне милости, испунио оно што им је био обећао у хрисовулама и учинио да убудуће буду још равноснији тиме што ће имати своје доживотне проније као бесмртне и што ће се њиховој деци дати из државања“. По Острогорскоме синтагма „доживотне проније као бесмртне“ „означава без икакве сумње управо претварање пронијарских власништава у наследну својину“.

Међутим, Пахимер каже (стр. 97):

„војничком staleжу и народу исказивао је свакодневна доброчинства и испуњавао оно што је хрисовулама обећао, а да би убудуће биле (још) горњији и биле као бесмртни, (одредно) да ће дјеца добити доживотне проније и опскрбу“. Наиме, чини нам се очигитно да Пахимер говори о војницима „као бесмртним“, а не о „бесмртним пронијама“. Уз то Пахимер говори и о војницима и о народу, а не само о војницима. Зато нам се чини да оваје *proponia* уопће нема техничко значење проније у смислу војничког имања. Уостаом, ако би се ријечи Пахимера тумачило онако како то Острогорски хоће („претварање пронијарских власништава у наследну својину“) онда би оне значиле да је већ Михајло Палеолог увео наслеђивост пронија, а то очито није тако. И зато је Острогорски принуђен да дода: „Истина, мера Михајла Палеолога није имала оног широког и општег значаја, које јој приписује Пахимер (...), ван сумње је да се пронијарско власништво и даље сматрало начелно као привремено и условно власништво“.

(59) С. Новаковић, *Законик*, стр. 183.

(60) С. Новаковић, *Пронијари, Васкрс*, стр. 194.

(61) Наведено по: Острогорски, *op. cit.*, стр. 147. У својем врло инструктивном раду, што је објављен 1964, Крекић је (*op. cit.*, у била. 6) упозорно на један доста непознати документ од 20. септ. 1453. што се односи на посједо Николине Пријевића, дубровачког властелина које је он држао у пронију. Према тој исправи браћа Николин и Јаков Пријевић удржују сву имовину у Дубровнику, а такође и неке посједе у Србији које је имао „in pronia del signor despotе“. У случају добеће ти посједе припасти ће Николину. До днобе је дошло 1456. У њој се Николинини посједе у Ср-

нам се да исправу треба тумачити понешто друкчије. Из исправе се не види да ли би Радослава могла наслѣдити његова мушка (или, чак, и женска) дјеца, али то доиста није нимало немогуће. Међутим, сигурно је да Радослављеви сестрићи не би могли наслѣдити Радослава без специјалног привилегија, додијељеног му наведеном исправом. У том смјеру исправа јако подсећа на у овом раду спомену-те исправе из Влашке управо из тога доба, којима се као специјал-ни привилегиј одобравало кћерима вазала право на наслеђивање.

Према Новаковићу и Острогорском, пронијара у служби манасти-ра у српској држави морало је бити много, о чему свједочи израз „прњавор“ у смислу манастирско село. Наиме, „да назив прњавор по-тиче од речи пронија, о томе нема ни најмање сумње“. Ипак, „по свом социјалном положају, прњаворци сличе више на средњовјеков-не парике, него на представнике властeosког сталежа, пронијаре“ (62).

Чини нам се да се назив „прњавор“ треба друкчије тумачити. Ако „прњавор“ као манастирско село у Србији потјече од ријечи прони-ја, одн. пронијар, и ако је распрострањеност тог назива у Србији до-казом да су манастири имали у разним крајевима Србије много про-нијара, онда би то исто требало вриједити и за Босну, у којој пре-ма увјерљивим анализама Острогорскога, никада није дошло до примје-не сустава проније. У Србији данас постоји седам мјеста с називом Прњавор, али их и у Босни има такођер седам, а чак и у Хрватској четири. Да ли би било исправно повезивати и та мјеста с пронија-рима? Очито не, па и због разлога које је навео Острогорски. Смат-рамо да је рјешење проблема прилично једноставно: прњавор је до-иста повезан с ријечју пронија, али не на онај начин како то пред-лаже Новаковић, тј. преко ријечи пронијар (63), већ преко ријечи »*pro-
noiafora*«, како је то већ одавно уочено у лингвистици (64). Дакле, прњаворци су напосто подложни сељаци који плаћају своја подлож-ничка подавања манастиру. Они нису пронијари.

7. И проучавању проније у Зетској области под Млецима дао је Острогорски чврсте и широке темеље (65). Он је исправно уочио да се састав проније у Зети формирао још „у доба српске власти“ (66). Додао је да је пронија у Зети ипак имала и неке специфичне зна-чајке (67). Ипак, као и у Бизанту, и у Србији се пронија у Скадар-ској области под Млецима сматрала државним власништвом, па је о њезиној додјели одлучивало млетачко Велико вијеће (68). Пронију су

бији не спомину. Из те околности закључује Крекић о дегенерацији проније у Ср-бији „јер 1457. год. Цријевићи са пронијом очевидно располажу тако као да се ради о њиховој баштини“.

Крекићев закључак није прихватљив. Николина пронија у Србији припадала је, дакако, само њему, а у складу с тиме он је могао приходе из проније уложити у друштво с ким и како је хтио. Разумљиво је да се након развргнућа друштва пронија не спо-миње: приходи из ње остали су Николини, не само по уговору између њега и његова брата, већ и у складу с опћим начелима поступања с пронијом која је дана управо-њему на искориштавање. Дакале, исправна на коју је упозорио Крекић не говори у при-лог тези о дегенерацији проније. Напротив, важно је запажање Крекића да Николини сигурно није имао на основи кориштења проније никаквих војних обавеза.

(62) *Op. cit.*, стр. 143.

(63) С. Новаковић, *Пронијари*, стр. 38 (*Васкрс*, стр. 184).

(64) Види: П. Скок, *Етимолошки рјечник хрватскога или српскога језика*, књига трећа, Загреб, 1973, стр. 51.

(65) Г. Острогорски, *Пронија*, стр. 151—175 (*Сабрана дела I*, стр. 311—341). Тамо и ранија литература.

(66) *Op. cit.*, стр. 153.

(67) *Loc. cit.*

(68) *Loc. cit.*

добивали, све по Острогорском, мјесни феудалци који су тиме постајали „пронијари и поглавари“, »*proniarii et capita*« (69). Тиме је долазило у Скадарској области до „мешања приватноправних и јавноправних начела“ (70). Наиме, такви су пронијари приватноправни власници својих пронија и уједно управитељи додијељених им насеља. С друге стране, поглавари појединих села нису „само управитељи потчињених им села“ (71). Укратко, „виши феудални сталеж у Скадарској области сачињавају пронијари и поглавари села“ (72), с тиме да је главна обавеза пронијара у томе да обавља војну службу (73). За разлику од Бизанта, пронијари у Зети су били већи и под српском влашћу оптерећени одређеним обвезама, а Скадарски катастик из 1416. утврђује да — осим појединих ослобођења, признатих у првом реду пронијарима — они морају за млетачку власт убирати од сваке куће по један дукат, један модиј жита, 4 гроша на име obroка и десетину од проса (74).

Тим анализама Острогорскога дао је И. Божић извјесне врло важне допуне. Он строго разликује појам пронијара од појма сеоског поглавара (75). Надаље, он упозорава на то да је сеоских поглавара према Скадарском катастику од 1416. до 1417. било размјерно много, чак 52. То су били „обични сељаци“ који су „уживали већи углед од својих суседа“, чија је једина привилегија била у томе да „је њихов дом био ослобађан од свих дажбина“ (76). Напротив, пронијара је било знатно мање, само 16, а од тих 16 само их је 10 обављало уједно и дужност поглавара. Такви пронијари-поглавари остваривали су у једним селима своја пронијарска права, а у другима своју поглаварску функцију (77). Божић примјећује да је давање проније, заправо, одрицање сениора од извјесног свога права, тј. прихода у корист пронијара (78).

(Примљено 16. 02. 1990.)

Lujo Margetić,
Professor of the Faculty of Law in Rijeka

THE ORIGIN AND BASIC CHARACTERISTICS OF SERBIAN FIEF

Summary

New arguments and new results are presented in relation to the origin and characteristics of the fief in the medieval Serbia. First analyzed are some data from the well-know King Milutin's charter in favour of the Skoplje monastery of St. George (1299—1300), which indicate that

(69) *Op. cit.*, стр. 155.

(70) *Op. cit.*, стр. 159.

(71) *Loc. cit.*

(72) *Op. cit.*, стр. 160.

(73) *Loc. cit.*

(74) *Op. cit.*, стр. 165.

(75) И. Божић, *op. cit.*, (види биљ. 6), стр. 61.

(76) *Op. cit.*, стр. 66. уз врло ријетке изузетке.

(77) *Op. cit.*, стр. 65. — осим једног случаја, који заправо потврђује правилно.

(78) *Op. cit.*, стр. 62. Божић непотребно разликује феуд од проније и то своје разликовање темељи на подацима о уступању села Подгоре 1416. и 1417. из којих се види да су пронија и феуд у Скадарској области у то доба идентични (*op. cit.*, стр. 62 и 65) дакако, с различитим садржајем у појединачним случајевима.

soldiers mentioned in articles 33, 34, 35 and 69 are not fief-holders; the notion of the fief-holder, namely, does not always imply a person granted State land against the duty to serve in the army. This is confirmed also by the data from other Serbian documents of XIVth century. The author further tries to prove that Serbian XIII century soldiers did not originate out of Byzantine stratiots and that they are rather similar to the Croatian-Hungarian "predyials".

Analyzed is also the notion of "prdalitcha" from the certificate of Bulgarian emperor Konstantin Asem issued to the benefit of already mentioned Skoplje monastery, while trying to prove the untenable position of Panaiteskuova and Mošin concerning the matter. Also analyzed is the phenomenon of "prnyavor" (*prnjavor*) (a settlement near the monastery) in Serbia and Bosnia, while concluding that those people were not fief holders (*pronijari*) but serfs (dependent peasants). Finally, the author considers the institution of fief in the Zeta Province under the Venetian rule, while indicating important results reported by I. Božić.

Key words: *Fief (pronija)*. — *Middle Ages*. — *Serbian law*.

Dr Lujo Margetić,

Professeur à la Faculté de droit de Rijeka

L'ORIGINE ET LES PRINCIPALES CARACTÉRISTIQUES DE LA «PRONIJA» SERBE

Résumé

L'auteur expose dans son travail certains nouveaux arguments et résultats concernant l'origine et les caractéristiques de la «pronija» en Serbie médiévale. Il analyse tout d'abord un certain nombre de données contenues dans la Charte de Milutin octroyée au monastère de St. Georges (1299—30) de Skopje dans laquelle on voit que les soldats mentionnés dans les articles 33, 34, 35 et 69 ne sont pas détenteurs de «pronija» et que la notion de «détenteur de pronija» ne désigne pas nécessairement la personne qui a obtenu le terrain d'Etat avec l'obligation d'exercer le service militaire. Selon les analyses de l'auteur, cela est confirmé aussi par les données contenues dans les autres documents serbes du XIV siècle. L'auteur démontre ensuite que les soldats serbes du XIIIe siècle ne sont pas issus des stratiotes byzantins qu'ils sont très semblables aux «predijalci» croato-hongrois.

L'auteur analyse aussi la signification de la notion de «prdalička» contenue dans le document de l'empereur bulgare Constantin Assem octroyée au même monastère de Skopje, et il prouve que les théories de Panaitesku et de Mochine à ce sujet sont intenable. L'auteur analyse aussi l'apparition de l'appellation «prnjavor» en Serbie et en Bosnie et il aboutit au résultat que les «prnjavor» n'étaient pas habités par les «détenteurs de pronija», mais par des paysans indépendants. Et enfin, l'auteur se penche sur la «pronija» dans la région de la Zeta sous le pouvoir vénitien et signale les résultats importants auxquels a abouti I. Božić dans ses études.

Mots clé: *Pronija*. — *Le Moyen-Age*. — *Le droit serbe*.